

رنگ مقاومت در شعر جدید فارسی

دکتر محمد ناصر ☆

Abstract

For the last one thousand years, classical Persian poetry has greatly attracting the literature-loving minds of the world. But in the earlier part of the 20th century, along with the unprecedented revolutionary changes which took place in almost all walks of life, the basic structure and main themes of Persian poetry also changed a great deal. Modern Persian poetry composed after revolution in Iran, has been analyzed in the article. Besides elaborating the beauty and delicacy of modern Persian poetry, a critical study of the poetry of war and resistance during the last 30 years has been discussed in detail.

۲۲ بهمن ۱۳۵۷ش روز فراموش نشدنی تاریخ بشر است. روزی است که یک ملت مظلوم اما دلیر و شجاع، پرچم حریت و آزادی را به دست گرفته نظام شاهنشاهی دو هزار و پانصد ساله را سرنگون ساخت. به راستی پیروزی انقلاب اسلامی ایران را می توان اعجاز قرن بیستم نامید. چون در طول تاریخ چنین اتفاقی به ندرت مشاهده می شود.

☆ عضو هیأت علمی گروه فارسی، دانشگاه پنجاب، لاهور.

هنوز مملکت نجیب و بزرگ ایران از برکات و ثمرات انقلاب مردمی بهره‌ خاصی نبرده بود که در شهریور ماه ۱۳۵۹ ش با جنگ تحمیلی روبرو شد. چون دشمن نمی‌خواست اندیشه انقلاب در قلوب و اذهان مردم ایران ریشه بگیرد، اما این اشتباه بزرگی بود. بدخواهان انقلاب نمی‌دانستند که ایرانیان بنا بر دارا بودن فرهنگ غنی و پشتمانه دینی می‌توانند در برابر هر ابرقدرت جهان دلیرانه مقاومت کنند، مردانه وار بایستند و شجاعانه از میهن عزیز دفاع کنند. شاهد آن هستیم که در دهه هشتاد میلادی بزرگسالان و جوانان، و حتی بانوان و کودکان ایرانی در دوران جنگ تحمیلی باب زرین تاریخ انسانی را با خون خود روی نقشه جهان نگاشتند و نقشی تازه و رنگین بر جریده عالم ثبت نمودند که نظیر آن را کمتر می‌توان پیدا کرد.

شعر از همیشه جزو لاینفک ادبیات فارسی بوده است. به ویژه در دوران اسلامی، غیر از دو قرن اول هجری که شاد روان دکتر عبدالمحسین زرین کوب، آنها را قرون سکوت نامیده است (۱)، ایرانیها همواره عواطف لطیف و احساسات قلبی خود را به زبان روح و روان و زیبا ترین صنف سخن یعنی شعر، ابراز می‌نموده‌اند. و می‌دانید که شاعر بخصوص شاعر قرن بیستم میلادی نه تنها اینکه از اوضاع جامعه و تحولات زمانی تأثیر خاصی می‌پذیرد بلکه آن را در آثار خود بازتاب هم می‌دهد. به سروده احمد شاملو (الف. بامداد) (۱۳۰۴. ۳۷۹ ش)، از شاعران برجسته و بلند آوازه معاصر:

امروز / شعر

حربه خلق است / زیرا که شاعران

خود شاخه ای از جنگلِ خلقتند
 نه یاسمین و سنبل گلخانه فلان.
 بیگانه نیست / شاعر امروز
 با درد های مشترک خلق
 او با لبان مردم / لبخند می زند
 درد و امید مردم را / با استخوان خویش
 پیوند می زند. (۲)

پس اگر شعر جدید ربع قرن اخیر را مورد بررسی قرار دهیم،
 رنگ مقاومت از هر رنگ دیگر پُر رنگتر به چشم می خورد، تا حدی
 که آن را هرگز نمی توان نادیده گرفت.

پیروزی انقلاب اسلامی، دفاع از میهن خود، مشکلات
 جنگ تحمیلی و دلیری و شجاعت مردم از موضوعات شاخص
 شعر معاصر فارسی است. به جرأت می توان گفت که سرخی عارض
 گلگون شعر جدید فارسی ایرانی، منت پذیر خون شهدای دفاع مقدس
 است. ارتش ایران بخصوص و ملت ایران بعموم در میدان جنگ، و
 شاعران جوان در میدان ادب نقش به سزایی ایفا نمودند. باید بپذیریم
 شاعران جوان برای بیداری ملت، شناخت هویت، تقدیر از ارتش
 مردمی، و قدردانی از خون شهدایان دفاع مقدس اشعار نغزی و
 فراموش نشدنی سروده اند. (۳)

از اوایل نیمه دوم قرن بیستم میلادی به بعد، مدتی ما
 مسلمانان جهان، شعر مقاومت و مظلومیت را به عزیزان فلسطینی
 منسوب می کردیم و اشعار مستضعفین فلسطین از زبان عربی به

زبانهای ما ترجمه می‌شد، اما امروز شعر مقاومت آمیز فارسی نیز در دست ماست که بنا بر ویژگیهای منحصر به فرد در اغلب زبانهای زنده جهان برگردانده می‌شود، چون ملت بزرگ و شریف ایران یک تجربه جانسوز و قلب‌گداز جنگ تحمیلی را پشت سر گذاشته است.

شاعران معاصر به هر دو سبک، قدیم و جدید، شعر می‌سرایند. قالبهای سنتی شعر فارسی از جمله مثنوی، غزل، قصیده، رباعی و دو بیتی و ... مثل همیشه امروز هم طرفداران سرسختی دارند و از محبوبیت خاصی برخوردارند. پرویز بیگی حبیب آبادی، حسن حسینی، زیبا طاهریان، قیصر امین پور، یدالله مفتون، مجتبی کاشانی و علیرضا قزوه در قالب رباعی اشعار زیبایی سروده‌اند. (۴) همچنین مرتضی نوربخش، زکریا اخلاقی، نصرالله مردانی، محمد رضا محمدی نیکو، حسن حسینی، حمید سبزواری، مهدی منفرد و مسعود باقری در غزل گویی خوش درخشیده‌اند. (۵) و در مین مثنوی گویمان حمید سبزواری، محمد شاهرخی، سید رضا مؤید، قدرت الله صاحبکار، مشفق کاشانی، محمود شاهرخی، قیصر امین پور، و احمد عزیزی رانمی توان فراموش کرد. (۶)

در آثار هر کدام از میان شاعران نامدار یاد شده رنگ مقاومت رنگهای دیگر را تحت الشعاع قرار می‌دهد. اما در این مقال شعر جدید یا شعر نیمایی را مورد بررسی قرار می‌دهیم، تا روشن گردد که شاعران توانای معاصر می‌توانند به سبک جدید عواطف و احساسات خویش را بهتر جلوه نمایند، و کسانی که منکر ارزش و زیبایی سبک جدید هستند، و آن را به چشم کمتر می‌نگرند، شیرینی و لطافت آن را ملاحظه فرمایند.

در ادبیات جهانی ابوالقاسم فردوسی طوسی (۹۳۲۹.۲۱۵۲۱ ق) به عنوان بزرگترین حماسه سرای تاریخ بشر شناخته می شود. (۷) و شاهنامه را می توان بزرگترین و مهمترین حماسه منظوم یک ملت دانست. (۸) با داشتن چنین پشتوانه ادبی شاعران جوان ایران به حماسه سرایی رنگ دیگری عطا کرده اند. (۹) شعر کوتاه حسن حسینی که عنوانش 'اعجاز' است، ملاحظه فرمایید:

دلا دیدی آن عاشقان را؟

جهانی رهایی در آواز شان بود

و در بند حتی

قفس شرمگین از شکوفایی شوق پرواز شان بود

پیام آورانگی که در قتل گاه ترنم

سرودن ، علیرغم زنجیر

اعجاز شان بود

به سرسبزی نخل ایثار

به این آیه های تناور

دلا گر نه ای سنگ

ایمان بیاور. (۱۰)

شاعر همت و حوصله جوانانی را معجزه حساب می کند که با وجود این که در زندان به سر می برند، سربلند و سرافرازند، و در چنین وضعیتی هم راضی نیستند در برابر دشمن تسلیم شوند، و شاعر فریاد می زند که ای دل! اگر تو سنگ نیستی، بر آیات همت و حوصله شان ایمان بیاور.

شعری از سید مهدی شجاعی به عنوان 'در جبهه های ما' تسلط هنری و توانایی اندیشه شاعر را نشان می دهد. اگرچه در دواوین اغلب شاعران سبک کلاسیک و جدید تصویرهایی از جبهه را می توان ملاحظه کرد، اما مهدی شجاعی با استفاده از تراکیبی تازه مانند: سبزی صداقت، ایمان سرخ، ایمان ناب، سرود سبز، شبنم بیدار رحمت، و مرجان عشق تصویری کمیاب جلوی چشمان ما مجسم می سازد، و به راستی ما را به جهانی دیگر می کشاند. چند سطر از این شعر بلند ملاحظه شود:

...در جبهه های ما

سریاز پاسدار

گل‌های زخم خویش را

لبخند می زند.

در جبهه می توان

مرجان عشق را

از قامت شکسته و بی جان هر صدف

بر دامن بلوری معشوق

رقصنده یافت.

...روح خدا

در جبهه می خروشد و فریاد می زند

ای کاش در هر کجای خاک

روح خدا، این روح جاری قرآن

روح جبهه بود. (۱۱)

شعر سپید، 'جنگجوی جبهه های سه ساله'، سروده محمد رضا عبدالملکیان، توفان بلاخیز عاطفه و احساس را همراه دارد. آن را شعر منثور بخوانیم یا نثر منظوم، اما شدت عاطفه و تاثیر و نفوذ آن انکار ناپذیر است. چه کسی حوصله دارد، چنین شعر را مورد ایراد و نقد آتشین قرار دهد. در برابر ما یک جنگجوی جوان است که در جبهه، آتش و آهن را تجربه کرده و به گفته خود شاعر "خورشید در آستین و حماسه در پنجه است." و "این جنگجو در عشق شکفته است"، و "در حماسه پنجه هایش ذوالفقاری دو دم می چرخد"، و "این جنگجو با شمشیر ایمانش جهان نامردمی را به دونیم کرده است." و "این جنگجو پر شانه های خورشید نور می پاشاند." (۱۲)

حدود وزن و قیود قافیہ را کنار بگذارید، عاطفه و احساس را گره بزنید، چشم دل را باز کنید و با گوش جان "پاسخ" عبدالملکیان بشنوید:

تو چرا می جنگی؟

پسرم می پرسد

من تفنگم در مشت

کولبارم بر پشت

بند پوتینم را محکم می بندم

مادرم آب و آینه و قرآن در دست

روشنی در دل من می یارد.

پسرم یار دگر می پرسد

تو چرا می جنگی؟

با تمام دل خود می گویم:

تا چراغ از تو نگیرد دشمن. (۱۳)

این چند سطر را در ترازوی احساس وزن کنید، در قالب قلب بگنجانید، و در روح خود بچکانید. گویا با چشم بشنوید و با گوش بنگرید، یک پدر مهربان برای دفاع از میهن خود به جبهه می رود، و فرزند دلبندهش از او عقلت جنگ را می پرسد و "پاسخ" او چقدر صریح، ساده، موجز، جامع و در عین حال تکان دهنده است.

"شعری برای جنگ" سروده قیصر امین پور یادبود جاویدان جنگ مقدس است. پیدا است که شاعر به محض این که سخنی بسازد یا هنرش را جلوه دهد، این شعر را نسروده، بلکه "شعری برای جنگ" نتیجه تجربیات شخصی و حاصل ادراک درد و رنج خویش است. سلاست و جزالت، عذوبت و صراحت، و تصاویر متنوع توجه ما را جلب می نمایند، و شعر را از نظر هنری نیز زیبایی و تأثیر می بخشند. رنگ مظلومیت، احساس مدافعت، و عاطفه و صمیمیت پر نفوذ و دلپذیری شعر می افزاید. به ویژه پایان شعر بی تنهایت مؤثر و موجز است.

آخرین چند سطر از این شعر بلندی ملاحظه شود:

یک روز

از باغبان شهرم، پرسیدم

اینگونه باشتاب چه می کاری؟

خندید و با دو چشم هراسان گفت

انسان

تازه نهال پُرثمری را

محصول عمر خود، پسر م را

امسال

محصول باغها همه لاله است. (۱۴)

ذکر فاجعه کربلا و یادى از امام حسین به پیکر شعر مقاومت،

پیراهن تقدس می پوشانند. چند سطر از شعر "هم صدا با حلق

اسماعیل" سروده حسن حسینی ملاحظه فرمایید:

معراج مردان را /

قامت بستی /

به زخم حسین /

و ازین رو ست /

ای دوست

که خورشید /

در هر غروب، به زخم ستاره گون شقیقه است

اقتدا می کند /

و هرگاه /

نام تورا /

چونان سلام سرخ نمازش

ادامی کند. (۱۵)

غلام رضا رحمدل نیز در میان شاعران دفاع مقدس از اهمیت

ویژه ای برخوردار است. شعر زیبای "تندیسه‌های آتش و باران"، از

نظر تصویرسازی و تخیل جایگاه خاصی دارد. تراکیبی مانند روح

بزرگ کوچک جنگل، جنگل حدیث خشم، گل‌های خون گرفته
گیلان، و این مصرع "گیلان حدیث عشق شما را تفسیر می کند"
فضای شعر را تعیین می کند.

همچنین تصاویری مانند روح بزرگ، بی کران غیرت، خوشه
های خشم، چشم های پرواز، صلابت البزر، و راستای روشن پیکار،
حال و هوای شعر را منعکس می سازد. مختصر این که "تندیهای
آتش و باران" را می توان از مؤثرترین اشعار این دوره دانست. (۱۶)
شاعر هم وطنانیش را برای مقاومت و مدافعت صدا می زند. فریاد
درد انگیز هر کس را تحت تاثیر می گذارد.

"این سبز سرخ کیست" از قیصر امین پور چنین شعر زیبایی
است که گویا شاعر با استفاده از رنگهای واژگان نقاشی می کند.
ترکیب آفرینشی، خیال انگیزی، تصویر سازی، قدرت کلام،
احساسات نازک و عواطف لطیف، محیط شعر را سحر انگیز و اعجاز
آمیز می سازد، و خواننده را به دنیای دیگری می برد. شاعر شهیدان
را به نحوی به خاک می سپارد، گویا گل کاشته و نهال نشانده باشد. او
می گوید:

او را چنان که خواست

با آن لباس سبز بکارید

با آن لباس "لا"

غسل و کفن ندارد این سبز سرخ ما

او را چنان که خواست

با آن لباس سبز بکارید

تا چون همیشه سبز بماند

تا چون همیشه سبز بماند

او را وقتی که کاشتند

هم سبز بود ، هم سرخ

آنگاه

آن یار بیقرار

آرام در حضور خدا آسود

هر چند سرخ سرخ به خاک افتاد

اما

این ابتدای سبزی او بود. (۱۷)

با ذکرى از شعر کوتاه "سپیده" سروده محمد کریم جوهرى،

سخنم را پایان می دهم.

کجاست؟

شهاب ثاقب عشقی

که در شبی تاریک

بسوخت تیرگی و روشنی به عالم داد

کجاست؟

رها پرندۀ خونین پری

که باخونش

به لوح سرخ شهادت نوشت:

بستیزید!

کجاست؟

لاله خونین دلی
 که باخونش
 به خاک پاک شهیدان این وطن بنوشت
 سپیده سرزده یاران
 ز خواب پر خیزید. (۱۸)

☆☆☆☆☆

پاورقی ها

- (۱) زرین کوب، عبدالحسین، دو قرن سکوت، تهران، بی تاریخ.
- (۲) شاملو، احمد، (الف. بامداد)، مجموعه آثار احمد شاملو، به کوشش نیاز یعقوب شاهمی، دفتر یکم: شعر، (هوای تازه)، جلد اول، ص ۱۵۵، انتشارات زمانه، تهران، ۱۳۷۸ ش.
- (۳) برای نمونه ها نگاه کنید:
- آرین پور، یحیی، از صبا تا نیما، (۲ جلد)، انتشارات زوار، چاپ چهارم، ۱۳۷۲ ش.
- همو، از نیما تا روزگار ما، انتشارات زوار، چاپ اول، ۱۳۷۳ ش.
- اکبری، منوچهر، نقد و تحلیل ادبیات انقلاب اسلامی، بخش اول: شعر، سازمان مدارك فرهنگي انقلاب اسلامی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۱ ش.
- همو، نقد و تحلیل شعر دفاع مقدس، جلد اول، سازمان مدارك فرهنگي انقلاب اسلامی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۷ ش.

بماقری، ساعد؛ محمدی نیکو، محمد رضا، شعر امروز، چاپ اول، انتشارات بین المللی الهدی، تهران، ۱۳۷۲ش.

شمیسا، سیروس، راهنمای ادبیات معاصر، چاپ نخست، نشر میثرا، تهران، ۱۳۸۳ش.

لنگرودی، شمس، (محمد تقی جواهری گیلانی)، تاریخ تحلیلی شعر نو، (چهار جلد)، چهارم، نشر مرکز، تهران، ۱۳۸۱ش.

مجموعه مقاله های سمینار بررسی ادبیات انقلاب اسلامی، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۳ش.

محمدی، حسن علی، از بهار تا شهریار، چاپ دوم، انتشارات ارغنون، تهران، ۱۳۷۳ش.

(۴) برای نمونه ها نگاه کنید:

بماقری، ساعد؛ محمدی نیکو، محمد رضا، شعر امروز، چاپ اول، انتشارات بین المللی الهدی، تهران، ۱۳۷۲ش، صص ۲۱۹-۲۵۹

(۵) همو، همان، صص ۱۷-۱۱۹

(۲) همو، همان، صص ۱۲۱-۲۱۷

(۷) نگاه کنید: صفا، ذبیح الله، حماسه سرایی در ایران، انتشارات فردوس، تهران، ۱۳۷۵ش.

(۸) فردوسی، ابوالقاسم، شاهنامه، (سه مجلد)، ویراسته مهدی قریب و محمد علی بهبودی، چاپ اول، انتشارات توس، تهران، ۱۳۷۴ش

(۹) فردوسی تاریخ پیش از اسلام ایران را به شعر در آورده است. داستان رستم و سهراب را می توان محبوبترین حماسه ایرانیان دانست. یادآور می شویم که رستم نماد غیرت ملی، آزادی اندیشه و آبروی

کشور ایران است. ابیات زیر تعصب ملّی او را نشان می دهد:

چو ایران نباشد تن من میاد

بدین بوم و بر زنده یک تن میاد

همه سر به سر تن به کشتن دهیم

ازان به که کشور به دشمن دهیم

(۱۰) حسن حسینی، به نقل از روزنامه جمهوری اسلامی، ۸ دی ماه، ۱۳۲۲ ش

(۱۱) مهدی شجاعی، به نقل از روزنامه جمهوری اسلامی، شماره ۴۵۱، ۲

دی ماه، ۱۳۵۹.۱۲ ش.

عبدالمطعمکیان، محمد رضا، فصلنامه هنر، شماره ۵، زمستان

۱۳۲۲ ش، بهار ۱۳۲۳ ش.

(۱۲) همو، گاهنامه میلاد، دفتر سوم، ص ۸۲.

(۱۳) قیصر امین پور، تنفس صبح (مجموعه شعر)، انتشارات حوزه

هنری سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول، بهمن ۱۳۲۳ ش.

(۱۴) حسن حسینی، همصدا با حلق اسماعیل (مجموعه شعر)،

صص ۲۳.۲۴، واحد انتشارات حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی،

چاپ اول، فروردین ماه ۱۳۲۳ ش.

(۱۵) رحمدل، غلام رضا، شعر، مسابقه جنگ، وزارت ارشاد اسلامی.

(۱۶) قیصر امین پور، تنفس صبح (مجموعه شعر)، انتشارات حوزه

هنری، سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول، بهمن ۱۳۲۳ ش.

(۱۷) جوهری، محمد کریم، روزنامه جمهوری اسلامی، ۳۱ شهریور

۱۳۲۲ ش.

کتاب شناسی

- آرین پور، یحیی، از صبا تا نیما، (۲ جلد)، انتشارات زوار، چاپ چهارم، ۱۳۷۲ ش.
- همو، از نیما تا روزگار ما، انتشارات زوار، چاپ اول، ۱۳۷۴ ش.
- اکبری، منوچهر، نقد و تحلیل ادبیات انقلاب اسلامی، بخش اول: شعر، سازمان مدارك فرهنگي انقلاب اسلامی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۱ ش.
- همو، نقد و تحلیل شعر دفاع مقدس، جلد اول، سازمان مدارك فرهنگي انقلاب اسلامی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۷ ش.
- باقری، ساعد؛ محمدی نیکو، محمد رضا، شعر امروز، چاپ اول، انتشارات بین المللی الهدی، تهران، ۱۳۷۲ ش.
- جوهری، محمد کریم، روزنامه جمهوری اسلامی، ۳۱ شهریور ۱۳۲۲ ش.
- حسن حسینی، به نقل از روزنامه جمهوری اسلامی، ۵۸ دی ماه، ۱۳۲۲ ش.
- همو، همصدا با حلق اسماعیل (مجموعه شعر)، صص ۲۳-۲۴، واحد انتشارات حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول، فروردین ماه ۱۳۲۳ ش.
- رحمدل، غلام رضا، شعر، مسابقه جنگ، وزارت ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۲۳ ش.
- زرین کوب، عبدالحسین، دو قرن سکوت، تهران، بی تاریخ.
- شاملو، احمد، (الف. بامداد)، مجموعه آثار احمد شاملو، به کوشش نیاز یعقوب شاهی، دفتر یکم: شعر، (هوای تازه)، جلد اول، انتشارات زمانه، تهران، ۱۳۷۸ ش.

- شعیب‌سما، سیروس، راهنمای ادبیات معاصر، چاپ نخست، نشر میثرا، تهران، ۱۳۸۴ش.
- لنگرودی، شمس، (محمد تقی جواهری گیلانی)، تاریخ تحلیلی شعر نو، (چهار جلد)، چهارم، نشر مرکز، تهران، ۱۳۸۱ش.
- صفاء، ذبیح‌اللمه، حماسه سرایی در ایران، انتشارات فردوس، تهران، ۱۳۴۵ش. عبدالملکیان، محمدرضا، فصلنامه هنر، شماره ۵، زمستان ۱۳۶۲ش، بهار ۱۳۶۳ش.
- فردوسی، ابوالقاسم، شاهنامه، (سه مجلد)، ویراسته مهدی قریب و محمد علی بهبودی، چاپ اول، انتشارات توس، تهران، ۱۳۴۴ش.
- قیصر امین پور، تنفس صبح (مجموعه شعر)، انتشارات حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول، بهمن ۱۳۶۳ش.
- مجموعه مقاله‌های سمینار بررسی ادبیات انقلاب اسلامی، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، چاپ اول، تهران، ۱۳۴۳ش.
- محمدی، حسن علی، از بهار تا شهریار، چاپ دوم، انتشارات ارغنون، تهران، ۱۳۴۳ش.
- مهدی شجاعی، به نقل از روزنامه جمهوری اسلامی، شماره ۴۵۱، دی ماه، ۱۳۵۹.۱۲ش.

